

Barbara Braun

Relacje dorastającej młodzieży z obiektami identyfikacji

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 12,
167-173

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara Braun

RELACJE DORASTAJĄCEJ MŁODZIEŻY Z OBIEKTAMI IDENTYFIKACJI

Mechanizm identyfikacji został po raz pierwszy opisany przez Z. Freuda dla wyjaśnienia sposobu przekazywania energii id od ego. Freud używał także pojęcia identyfikacji dla wyjaśnienia przejmowania przez dziecko cech rodzica tej samej płci zachodzące w fazie fallicznej. Mówiąc ogólniej, włączanie cech innej osoby tak, że stają się one integralną częścią osobowości podmiotu, nazywamy identyfikacją. Motywem (niekoniecznie uświadomionym) identyfikacji może być redukcja napięcia związanego z niemożnością zaspokajania potrzeb. Wzorem czy obiektem identyfikacji stają się osoby, które lepiej niż podmiot mogą zaspokajać swe potrzeby. Rodzice są najsilniejszym obiektem identyfikacji w okresie, kiedy dzieci spostrzegają ich jako wszechmocnych, jednak w dalszych okresach rozwojowych dochodzą nowe obiekty, prezentujące modele funkcjonowania bardziej dostosowane do aktualnych pragnień i kierunków aktywności dziecka. Identyfikacja, zwłaszcza w przypadku dzieci starszych, nie musi obejmować wszystkich cech obiektu, ale dotyczyć wybranych cech pozwalających osiągać upragniony cel. Tym pożądanym celem może być realizacja siebie w roli związanej z płcią, roli „dobrego dziecka” czy inne. Według psychoanalityków identyfikacja może być także metodą pozwalającą odzyskać utracony obiekt – osoba, z którą jesteśmy rozłączeni, może istnieć w nas, o ile przyswoimy sobie najistotniejsze jej cechy. Dzieci odrzucone uczuciowo przez rodziców mogą wytwarzać silną identyfikację z nimi, mając nadzieję na odzyskanie ich miłości dzięki staniu się takimi jak oni. Z teorii Freuda pochodzi też pojęcie identyfikacji z agresorem: chłopiec w fazie edypalnej identyfikuje się z ojcem, którego traktuje jako rywala do uczuć matki, motorem tej identyfikacji jest strach, ale konsekwencją przyjęcie męskiego modelu osobowości wraz z systemem norm, co powoduje rozwój superego dziecka (por. C. S. Hall, G. Lindzey 1990).

Pojęcie identyfikacji stanowi też ważny element wywodzącej się z psychoanalizy teorii rozwoju psychospołecznego E. Eriksona (1968). Więż symbiotyczna w niemowlęctwie jest szczególną formą pełnej identyfikacji z matką, zanim ukształtuje się własne Ja dziecka. Natomiast szczególną rolę odgrywa identyfikacja w kształtowaniu tożsamości w wieku dorastania. Młodzi ludzie,

poszukując odpowiedzi na dręczące pytanie „kim jestem”?, eksperymentują, identyfikując się z modelami dostarczanymi przez otoczenie, a zwłaszcza przez grupy rówieśnicze. Te zmienne identyfikacje mają doprowadzić do zbudowania z przyjętych od różnych obiektów elementów spójnego modelu własnej tożsamości.

Mechanizm identyfikacji traktowany jest też jako znaczący dla kształtowania osobowości także na gruncie innych teorii i jest opisywany zarówno w podręcznikach psychologii rozwojowej, jak i wychowawczej, a zwłaszcza w psychologii rodziny (por. J. Rembowski 1978). Podejmowana jest też w wielu pracach dyskusja nad różnicami lub podobieństwem między identyfikacją a uczeniem przez naśladownictwo, czyli modelowaniem. Freud celowo wprowadził termin identyfikacja, uważając naśladownictwo za proces bardziej powierzchowny. Inni psychologowie sądzą natomiast, że nie ma istotnej różnicy między identyfikacją a naśladownictwem, powołując się na badania wskazujące, że poprzez naśladownictwo można nabywać złożone właściwości, takie jak normy i zachowania moralne, wzorce zachowań charakterystycznych dla płci i in. (P. H. Mussen, J. J. Conger, J. Kagan, H. C. Huston 1984). Z kolei identyfikacja jako następstwo wpływu społecznego wywieranego przez osobę lub osoby spostrzegane jako atrakcyjne i pozostające w mniej lub bardziej bezpośrednim kontakcie z osobą poddawaną wpływowi opisana została przez E. Aronsona (1978).

M. Jarymowicz rozważa proces identyfikacji w kontekście relacji między tożsamością podmiotu a obiektem identyfikacji i stwierdza, że „podmiotowe identyfikowanie się to poszukiwanie i odczuwanie wspólnoty czy jedności” (*Poza egocentryczną...* 1994). Analizując istotę tej jedności, można wskazywać na rozwojową odrębność różnych jej form, choć mogą one występować również u osób dorosłych. Pierwszą z nich jest pełne utożsamienie związane z ujmowaniem synkretycznym i brakiem różnicowania między sobą a obiektem. Sytuacja taka poza wczesnym dzieciństwem może zdarzyć się jedynie w wyjątkowych wypadkach przeżywania bardzo silnego pobudzenia emocjonalnego w kontakcie z drugą osobą (w relacji matka – dziecko, neofita – guru itp.). Drugą formą jest poczucie wspólnoty, a zatem identyfikacja w sytuacji minimalizowania istniejących różnic między dwoma (lub więcej) odrębnymi istotami – tak jest w sytuacji młodzieży tworzącej paczkę przyjaciół czy dorosłych łączących się w partię czy stowarzyszenie dla rywalizacji jakichś celów. Poczucie podobieństwa w tym typie identyfikacji jest zwykle przeceniane, a odrębność osób nie akcentowana. Trzeci typ wspólnoty, zwany przez autorkę „wspólnotą, mimo różnorodności”, wiąże się ze świadomością istnienia nadrzędnych wspólnych wartości, podobieństwa podstawowej kondycji człowieka, mimo świadomości odrębności osobowej. Koncepcja Jarymowicz jest szcze-

gólnie interesująca ze względu na powiązanie problemu relacji społecznych z kształtowaniem tożsamości.

Inna teoria, w której relacje społeczne są traktowane jako ważny czynnik formowania tożsamości, to teoria indywiduacji R. C. Zillera. Uważa on, że rozwój człowieka dokonuje się przez ciągły proces indywiduacji, który polega na dookreślaniu własnego Ja (tożsamości osobistej) poprzez kolejne zmieniające się identyfikacje z osobami znaczącymi i grupami społecznymi. Identyfikacje związane są z kategoryzowaniem świata społecznego, co prowadzi do tworzenia tożsamości społecznej, a następnie formowaniem tożsamości osobistej przez różnicowanie między sobą a członkami poszczególnych kategorii (R. C. Ziller 1964). Pojęcie tożsamości – obecne w wielu teoriach – może być definiowane jako istnienie „umysłowej reprezentacji własnej osoby, odróżnionej od innych ludzi, [...] w formie umożliwiającej porównywanie siebie z innymi i dostrzeżenie specyfiki własnej osoby” (*Poza egocentryczną...*). Różnicowanie między sobą a innymi obiektami społecznymi dokonuje się na podstawie mniej precyzyjnych, ale dających łatwiejszą gratyfikację potrzeb odrębności, porównania Ja – Inni, oraz trudniejszego, wymagającego dokładniejszego odróżnicowania porównania Ja – My, a więc wyodrębnienia siebie z grupy odniesienia, grupy osób, z którymi łączy nas poczucie wspólnoty i ogólnego podobieństwa.

Reasumując, można powiedzieć, że identyfikacje społeczne są mechanizmem o ogromnym znaczeniu nie tylko dla uczenia się zachowań społecznych czy moralnych, ale także dla formowania najbardziej znaczącej i podstawowej struktury osobowości, jaką jest tożsamość. W związku z tak ogromną rolą identyfikacji istotna wydaje się analiza podstawy relacji z obiektem identyfikacji, a także rodzaj obiektów identyfikacji. Są podstawy, by sądzić, że zarówno rodzaj obiektów, jak i podstawa istniejącej więzi zmieniają się w ciągu życia jednostki. Okresem szczególnie dynamicznych przemian w kształtowaniu się osobowości jest wiek dorastania, dlatego w badaniach własnych chciałam poświęcić uwagę dorastającej młodzieży.

W celu analizy podstaw relacji z obiektami identyfikacji wyodrębniłam pięć rodzajów relacji, biorąc za punkt odniesienia charakterystykę perspektywy społecznej, jaką uwzględnił L. Kohlberg, formułując swoją teorię rozumowania moralnego (por. R. Vasta, M. M. Haith, S. A. Miller 1995). Pierwszy, najwcześniejszy rozwojowo typ relacji to posłuszeństwo – odpowiadający Kohlbergowskiej heteronomii, gdzie moralność wywodzi się z podporządkowania władzy. Drugi typ relacji to wymiana interpersonalna – odpowiadająca stadium 2., w którym relacje współpracy i wzajemności zależne są od interesu własnego. Trzeci typ – relacja zgody i aprobaty społecznej – odpowiada stadium 3. rozumowania moralnego właściwego dla poziomu konwencjonalnego. Mo-

ralność oznacza tu robienie tego, za co jest się lubianym, zdolność do przejmowania perspektywy drugiej osoby wiąże się z dostrzeganiem odrębności interesów partnerów interakcji, przy jednoczesnym uświadomieniu korzyści wynikających z porozumienia i współpracy. Podtrzymanie dobrych stosunków z innymi staje się więc wartością. Czwarty typ relacji z obiektami identyfikacji to relacja z autorytetem, którego znaczenie wiąże się z normami, jakie reprezentuje. Ten typ relacji odpowiada stadium 4. – stadium orientacji na prawo i porządek społeczny. Obiekt identyfikacji byłby tu autorytetem, którego siła nie wynika jedynie z możliwości stosowania kar i nagród, ale opiera się na uznawanym systemie norm społecznych i moralnych. Piąty, najwyższy rozwojowo typ relacji dotyczy wspólnoty celów i wartości, a odpowiada poziomowi postkonwencjonalnemu w rozumowaniu moralnym, w którym perspektywa społeczna wiąże się z uznaniem immanentnej wartości człowieka, a najwyższe normy moralne mają charakter pryncypiów. Ten typ relacji z obiektami identyfikacji odpowiadałby jednocześnie wymienionemu przez M. Jarymowicz rodzajowi społecznych identyfikacji, który polega na wspólnocie, mimo różnorodności, co wymaga rozwiniętej odrębności tożsamościowej.

Wymienione typy relacji z obiektami identyfikacji, choć ułożone w kolejności rozwojowej, mogą występować u młodzieży obok siebie, pojawiając się zależnie od rodzaju obiektu (np. wobec osób dorosłych: rodziców, nauczycieli mogą się pojawiać bardziej dziecięce rodzaje relacji) lub w zależności od poziomu rozwoju osobowości, a zwłaszcza stopnia wyodrębnienia własnego Ja.

Krótką charakterystyka badań własnych i prezentacja wyników

Przebadano 70 uczniów liceum ogólnokształcącego w wieku 17–18 lat. W badanej grupie było 37 dziewcząt i 33 chłopców.

Osoby badane miały wymienić przynajmniej 5 osób, które uważają za „bliżkie i ważne”, wśród informacji o tych osobach należało określić ich płeć, wiek oraz rodzaj więzi (np. matka, przyjaciel, brat itp.). Następnie badani mieli wybrać z dostarczonej im listy określenia charakteryzujące ich stosunek do wymienionej osoby, które najlepiej go opisują. Dla każdego obiektu identyfikacji należało wybrać trzy takie określenia, nadając im odpowiednią rangę.

Lista stwierdzeń opisujących relacje międzyludzkie ułożona została tak, by oddawały one przedstawione wyżej pięć typów relacji z obiektami identyfikacji, np. zdanie „Nie chciałbym nigdy urazić tej osoby” jest diagnostyczne dla 3. typu, tj. relacji aprobaty i zgody, natomiast zdanie „Uznajemy te same cele i wartości za ważne” odnosi się do typu 5., tj. relacji wspólnoty wartości.

Charakterystyka obiektów identyfikacji wymienianych przez młodzież

1. Wiek obiektów identyfikacji

Wśród obiektów identyfikacji 70% stanowią rówieśnicy, co jest zgodne z licznymi badaniami, a także obserwacjami potocznymi młodzieży. Jedyne 30% stanowią osoby starsze.

2. Płeć obiektów identyfikacji

Wśród obiektów identyfikacji dominują kobiety, stanowiące 61% obiektów identyfikacji, natomiast mężczyźni stanowią jedynie 39% obiektów identyfikacji. W badanej grupie było więcej dziewcząt, które jednocześnie wskazywały więcej obiektów identyfikacji niż chłopcy; wydaje się, że przynajmniej częściowo tłumaczy to przewagę kobiet wśród wymienianych obiektów.

3. Rodzice jako obiekty identyfikacji

Wyniki badań pozwoliły na stwierdzenie faktu, że znaczącą rolę dla młodych ludzi w wieku 17–18 lat odgrywają rodzice. Ten aspekt mogłam analizować na liczniejszej, 111-osobowej próbie. W grupie tej aż 77,5% osób wskazuje rodziców jako osoby „bliskie i ważne”, przy czym większość, tj. 49,5% identyfikuje się z obojgiem rodziców, 25% tylko z matką, a 2,7% tylko z ojcem. Jak widać, często powtarzana opinia o zrywaniu więzi psychicznej z rodziną przez nastolatków nie znalazła potwierdzenia w omawianych badaniach. Młodzież nie wskazywała natomiast na nauczycieli jako obiekty identyfikacji, co jest symptomatyczne dla sytuacji polskiej szkoły.

Analiza rodzajów relacji z obiektami identyfikacji

1. Średnie wskaźniki dla pięciu typów relacji z obiektami identyfikacji

a) wskaźniki typów relacji:	z rówieśnikami	z osobami starszymi
1. Relacja posłuszeństwa	0,193	0,233
2. Relacja wymiany	0,318	0,336
3. Relacja aprobaty	0,334	0,281
4. Relacja autorytetu	0,166	0,346
5. Relacja wspólnoty	0,318	0,159

W przypadku relacji z rówieśnikami najwyższe wskaźniki (co świadczy o najwyższej częstości wskazań) występują w przypadku relacji wymiany, aprobaty oraz wspólnoty celów, natomiast w przypadku relacji z osobami starszymi najwyższe wskaźniki znajdujemy w przypadku relacji wymiany i autorytetu. Dla dwóch rodzajów relacji brak jest znaczących różnic związanych z wiekiem obiektów identyfikacji: są to relacje wymiany i aprobaty. Relacja wymiany wiąże się przede wszystkim z troską o interes własny, choć świadomość odrębności własnego Ja i prosta zdolność do przejmowania perspektywy jest jej warunkiem; właściwości te są wykorzystywane do takiego układania

relacji z innymi, by interes własny był realizowany. Od obiektu identyfikacji można więc oczekiwać różnego rodzaju dóbr, rozumiejąc jednak konieczność pewnej wzajemności. W relacji aprobaty i zgody interes własny staje się ściśle powiązany z interesem osób bliskich, decentracja doskonali się; można sądzić, że dominuje spostrzeganie podobieństwa między obiektem identyfikacji a własnym Ja. Brak jest istotnej różnicy w przypadku relacji posłuszeństwa, chociaż nieznacznie częściej występuje ona wobec obiektów starszych. Ta dziecięca forma relacji, związana z lękiem przed karą i nadzieją na nagrodę, nie jest typową formą relacji z obiektami identyfikacji dorastającej młodzieży. Zdecydowane różnice występują natomiast w przypadku dwóch pozostałych rodzajów relacji: autorytetu i wspólnoty. Różnice te są zgodne z oczekiwaniami – istotnie częściej młodzież dostrzega autorytet oparty na poszanowaniu norm u osób starszych od siebie, natomiast u rówieśników poszukuje wspólnoty celów i wartości. Ta ostatnia relacja wymaga dość dużej dojrzałości w zakresie wyodrębnienia własnego Ja i wchodzenia w relacje z innymi z pozycji niezależnego podmiotu, co jest dla dorastających perspektywą bardzo atrakcyjną, choć trudną do realizacji w konkretnych sytuacjach interpersonalnych.

b) średnie wskaźniki relacji z rodzicami

Typ relacji	matka	ojciec
1. Relacja posłuszeństwa	4,20	4,65
2. Relacja wymiany	5,90	2,20
3. Relacja aprobaty	4,06	3,22
4. Relacja autorytetu	4,87	3,63
5. Relacja wspólnoty	2,80	2,60

Uwaga: wskaźniki dla pojedynczych obiektów identyfikacji liczone były inaczej, stąd trudno je porównywać ze wskaźnikami przedstawionymi wcześniej.

Tylko w jednym przypadku wskaźniki dotyczące relacji z ojcem są wyższe od wskaźników relacji z matką – dotyczy to relacji posłuszeństwa, jednak różnica ta nie jest istotna. W przypadku obydwojga rodziców młodzież podtrzymuje ten typ relacji, stanowiący przedłużenie relacji dziecięcych. Największą różnicę obserwujemy w relacji wymiany – to matki są spostrzegane jako osoby mogące zaspokajać egocentryczne potrzeby dzieci (także dorastających), ale jednocześnie matki są partnerkami wymiany interpersonalnej, a więc relacji wzajemnej. W przypadku relacji dążenia do aprobaty i zgody matki są także częstszymi niż ojcowie obiektami identyfikacji, choć ta relacja nie występuje tak często jak poprzednia. Z kolei w przypadku ojców jest częstsza niż relacja wymiany i stanowi relatywnie częstą formę relacji z obiektem identyfikacji. Dążenie do aprobaty oraz harmonii interpersonalnej związane z konformizmem w postępowaniu i nasileniem potrzeby afiliacji wiąże się w rozumowaniu mo-

ralnym z uznaniem spełniania oczekiwań grupy odniesienia jako słuszne samo w sobie. Mechanizm ten, jak było pokazane wyżej, jest istotny także w relacjach z rówieśniczymi obiektami identyfikacji.

Relacja autorytetu opartego na normach społecznych i moralnych okazała się również częstsza w przypadku matek, co nie jest zgodne ze stereotypem relacji między rodzicami a dziećmi, który to stereotyp zdawał się potwierdzać wyższy wskaźnik posłuszeństwa w relacji z ojcami. Zdecydowanie najniższe wskaźniki (podobne w przypadku obydwojga rodziców) występują w odniesieniu do relacji wspólnoty celów i wartości. Ta najbardziej dojrzała forma relacji realizowana jest głównie w stosunkach rówieśniczych lub w przypadku innych niż rodzice dorosłych obiektów identyfikacji (np. instruktorów sportowych, animatorów grup religijnych czy artystycznych). Tak więc badana młodzież licealna nie wchodzi w autentycznie partnerskie stosunki z rodzicami.

Prezentowane wyniki badań miały na celu pokazanie nie tylko tego, jakie osoby stanowią dla dorastającej młodzieży obiekty identyfikacji, ale także przedstawienie rodzaju więzi czy relacji zachodzących między młodymi ludźmi, a tymi, których określają jako „bliskich i ważnych”. Informacje te wydają się istotne dla poznania rozwojowego fenomenu okresu dorastania, jak i dla oddziaływania na młodych ludzi tak, by stymulować coraz bardziej dojrzałe podmiotowe relacje z innymi, oparte na dobrze wyodrębnionej tożsamości i uznaniu podmiotowej odrębności partnerów interakcji.

Literatura

- Aronson E. (1978) *Człowiek istota społeczna*, PWN, Warszawa.
- Erikson E. (1968) *Identity; Youth in Crisis*, Norton, New York.
- Hall C. S., Lindzey G. (1990) *Teorie osobowości*, PWN, Warszawa.
- Mussen P. H., Conger J. J., Kagan J., Huston A. C. (1984) *Child Development and Personality*, Harper & Row, New York.
- Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata* (1994) red. M. Jarymowicz, IP PAN, Warszawa.
- Rembowski J. (1978) *Rodzina w świetle psychologii*, PWN, Warszawa.
- Vasta R., Haith M. M., Miller S. A. (1995) *Psychologia dziecka*, WSiP, Warszawa.
- Ziller R. C. (1964) *Individuation and Socialization. A Theory of Assimilation in Large Organizations*, „Human Relations”, 17.